

Arktis: Det store bildet

Av Andrew Kroglund, generalsekretær BKA

Hva betyr navnet «Arktis»?

Navnet Arktis kommer fra det greske ordet Arktos, som betyr bjørn. Stjernebildene som grekerne gav navn Store bjørn og Lille bjørn, ligger nær himmelens nordpol, og dermed ble dette dyret tilknyttet nordlige trakter. At isbjørnen er det dyret de fleste assosierer med Arktis, gjør navnet enda mer passende. Antarktikos, eller Antarktis er dermed motstykket til bjørnelandet, og ligger på den andre siden av jordkloden.

Hvordan defineres Arktis?

Arktis er en betegnelse på det sirkumpolare området som omgir Nordpolen, men det er ulike definisjoner av hvilke områder dette omfatter. Det finnes nemlig ingen naturlig, generelt vedtatt grense av Arktis mot sør. Noen benytter polarsirkelen (66° 33' n.br.), noe Hurtigruta gjør et stort nummer av for utenlandske turister. Men nord for denne breddegrad finnes strøk med naturforhold vi som regel ikke tenker på som arktiske (blant annet de nordlige delene av Norge). På den annen side finnes det områder med utpreget arktiske forhold langt sør for polarsirkelen (det sørlige Grønland).

Den sentrale del av Arktis er polbassenget, som sammen med randhavene vanligvis kalles Polhavet. Det kan betraktes som en nordlig fortsettelse av Atlanterhavet, og er et arktisk «Middelhav» mellom det amerikanske og det eurasiatiske kontinentet. Polhavet har en forbindelse med Stillehavet bare gjennom det cirka 100 kilometer brede og meget grunne Beringstredet. Det var her at de første innbyggeren i Amerika i sin tid «spaserte» over – da det var langt grunnere den gang.

I Polhavet er det dybder på 4000–5000 meter, samt en stor undersjøisk fjellkjede, Lomonosovryggen. Denne fjellkjeden tar Russland utgangspunkt i når de krever utvidelse av sin kontinentalsokkel opp mot Nordpolen.

Store deler av Polhavet er dekket med drivis. Isens utbredelse er omtrent dobbelt så stor tidlig på våren som utpå sensommeren. Lengst mot nord ligger isgrensen i Svalbard–Barentshav-sektoren. Store områder av randhavene er vanligvis helt eller delvis fri for is noen måneder i sommersesongen, og selv i det sentrale polbassenget finnes det her og der råker og strekninger med åpent vann.

Hva er geologisk særegent ved Arktis?

Det sentrale Arktis er et dyphavsbasseng. Det var istidene, fra for to millioner til 10 000 år siden, som formet det arktiske landskapet. Fjorder er typiske landskapsformer skapt av isbreer. Ismassene presset landområdene ned, og mange steder stiger landet fremdeles opp av havet etter at presset er blitt borte.

Nord for Norge ligger Svalbard, som omfatter Spitsbergen med nærliggende øyer, samt Bjørnøya, Hopen, Kong Karls Land og Kvitøya.

Omkring 85 prosent av Grønland er dekket av en enorm innlandsis. Noe lenger øst, på 71° n.br., ligger Jan Mayen. Vulkanen Beerenberg (2277 meter over havet), setter sitt preg på hele øya.

Hvem bor i Arktis?

Store deler av de arktiske landområdene er ubebodde, og folketettheten i de bebodde strøkene er liten. Den innfødte befolkningen viser mange felles trekk og det opprinnelige livsgrunnlaget er jakt, fangst og fiske.

I den eurasiske delen av Arktis lever mange av reindrift, dels som halvnomader med reinhjorder. Meget få har i dag en helnomadisk livsstil. Livsmønsteret har nok endret seg til dels radikalt etter hvert som folk sørfra er flyttet inn. Nye former for virksomhet er blitt satt i gang og naturmiljøet er stedvis påvirket av industriell virksomhet.

På begge sider av Urals nordlige utløpere og på Tajmyr bor samodiske (nenetsere, enetsere, nganasanere), finske (komiere) og ugriske folkeslag (khantiere). Lenger østover bor tyrkiske (jakutere, dolganere), tungusiske (evenkere, evenere) og paleo-asiatiske folkeslag (jukagirere, tsjuksjere, korjakere). Disse teller til sammen omkring 850 000 mennesker; mange av dem holder imidlertid til sør for det vi egentlig regner som Arktis.

Nord-Amerikas arktiske strøk og Grønland er bebodd av inuitter (eskimoer), som nok er det mest utpregede polarfolket. De snakker en rekke beslektede dialekter og kom sannsynligvis en gang over Beringstredet fra Asia mot slutten av istiden. De teller i dag cirka 150 000 mennesker.

I det nordlige Alaska og langs en sone fra Mackenzie-deltaområdet til sørlige deler av Hudson Bay i Canada bor også indianere tilhørende den atabaskiske gruppen (Na'Dene) i subarktiske strøk. Innslaget av fast bosatt hvit befolkning i Arktis har økt betydelig, spesielt i den russiske delen. Det dreier seg i stor utstrekning om folk som er ansatt i oljeproduksjon, gruver og beslektede industrielle anlegg, infrastruktur, statsadministrasjon og på militære anlegg, handelsstasjoner og vitenskapelige stasjoner.

I tillegg kommer de som midlertidig er opptatt med petroleums- og andre ressursundersøkelser. Olje- og gassforekomster blir utnyttet, og mange flere er påvist, både i russiske og amerikansk del av Arktis. Dette har ført til konflikter om bruken av naturressursene – spesielt med de fastboende. Store tundraområder og vassdrag er til dels ødelagt gjennom trafikk på barmark og forurensing i forbindelse med oljeleting og gruvedrift.

I Russland er det anlagt flere havnebyer og en rekke stasjoner langs Nordøstpassasjen. Denne såkalte nordlige sjøruten blir holdt åpen en stor del av året, til dels ved hjelp av svære isbrytere, enkelte drevet med atomkraft. Målet er å kunne nå havnene i nord med skip året rundt.

Om å tallfeste antall urfolk

Det råder en viss usikkerhet om antall urfolk i arktiske strøk, men den gjelder først og fremst for Russland. Det finnes ingen statistikk over nøyaktig antall samer i Norge, men ifølge SSB er

i underkant av 17 000 personer innskrevet i Sametingets valgmanntall for 2017. Et anslag for Norges del er ca 40 000 personer (0,9 prosent). I USA regnes 4,9 millioner som urfolk, det vil si 1,6 prosent av totalbefolkningen, i Canada dreier det seg om 1,2 millioner (3,8 prosent av totalen), Danmark-Grønland 50 000 (ca 0,9 prosent av den danske befolkningen, mens det på Grønland bor ca 6000 dansker), Sverige ca 20 000 (0,2 prosent), og Finland ca 7500 (0,1 prosent), mens det på Island bare bor «vikinger». Det store usikkerhetsmomentet er altså Russland. Russerne selv opererer med at det er 250 000 (0,2 prosent), men mange vil hevde at antallet er mye høyere, helt opp mot 20 millioner. Å jobbe for menneskerettighetene i Russland er i utgangspunktet vanskelig, og det gjelder også for russiske urfolksorganisasjoner.

Men minoriteter som er definert som urfolk har en viktig rolle å spille i fremtidens Arktis, i kraft av en del rettigheter de etter hvert er blitt tilkjent. Noen steder er urfolk en betydelig minoritet, mens de i andre regioner, slik som i Canadas North West Territory, utgjør ca 50 prosent av befolkningen, (og enkelt ganger helt oppe i 85 prosent som i Nunavut). På Grønland er mer enn 88 prosent inuitter. Også i enkelte norske kommuner utgjør urfolk en majoritet. Byer og bygder i Norge med en betydelig samisktalende befolkning har i dag navneskilt både på norsk og samisk.

Hvem bestemmer i Arktis?

Helt til årene etter første verdenskrig var store deler av Arktis ingenmannsland. Ved en traktat som ble undertegnet i Paris den 9. februar 1920 og trådte i kraft 14. august 1925 ble Norge tildelt overhøyhet over Svalbard, og 8. mai 1929 ble Jan Mayen lagt inn under Norge.

Nordmenn hadde i lang tid hatt fangstaktivitet på Grønland, og i 1931 foretok Hallvard Devold en privat okkupasjon av Eirik Raudes Land på Nordøst-Grønland. Okkupasjonen ble stadfestet av den norske regjering. Danskene klaget imidlertid saken inn for den internasjonale domstolen i Haag, og i 1933 ble Danmark tilkjent suvereniteten over Grønland.

Arktisk råd er det eneste sirkumpolare politiske samarbeidsorgan på regjeringnivå. Her møtes de åtte arktiske statene (Canada, Danmark, Finland, Island, Norge, Russland, Sverige og USA) og representanter for arktiske urfolk i disse landene for drøfting av saker av felles interesse. Rådets mandat er å bidra til bærekraftig utvikling og beskyttelse av miljøet i Arktis.

Det faglige arbeidet i Arktisk råd har blitt betydelig styrket gjennom årene. Arktisk råd har presentert rapporter, blant annet om klimaendringer i Arktis, som har gitt viktige bidrag til det internasjonale klimaarbeidet. Rådets internasjonale innflytelse og betydning har økt sterkt de senere årene. Arktisk råd har sitt eget administrative sekretariat i Tromsø.

Hvilke ressurser finnes i Arktis?

Arktis har en stor rikdom i form av mineraler, olje, gass, dyreliv, fisk og sjømat og undersjøiske mineraler. Sistnevnte er ennå ikke regulert i noen internasjonal avtale, og Norge er ett av de landene som nå ivrer for arktisk undervanns-gruvedrift. Arktis har ellers et potensiale i form av turisme.

En av grunnene til at det finnes mye olje og gass i Arktis, er at det er mye skifer der. USAs geologiske direktorat hevdet i en prognose fra 2009 at 30 prosent av uoppgadet gass og 13 prosent av ny olje finnes her. Offshore, det vil si til havs på rundt 500 meters dyp, finner vi mer enn tre ganger de påviste reservene til USA, Canada og Mexico til sammen. Det er usedvanlige store mengder for et område som bare dekker fire prosent av klodens overflate.

Arktis har ellers relativt få arter innen dyreriket, om man ikke regner med de som lever i sjøen. Den arktiske tundraen er likevel en meget viktig hekkeplass for noen fuglearter, og det er også mange er mange sjøfugl som hekker i Arktis, blant annet krykkje, polarlomvi, havhest og alkekonge.

Blant de viktigste sjøpattedyrene finner vi sel, hval og hvalross. Blant de viktigste landpattedyrene folk assosierer med Arktis er rein, moskus, isbjørn, arktisk ulv og fjellrev.

I havene og under isen er det et rikt dyreliv. I tillegg til fisk og havpattedyr finnes det viktige mikroorganismer som er avgjørende for høyere livsformer i næringskjeden.

Kilder:

<https://www.regjeringen.no/no/tema/nordomradene/id1154/>

<https://snl.no/Arktis>

<https://no.wikipedia.org/wiki/Arktis>

Andrew P. Kroglund, Termostat. Hvordan klimaet former oss, forandrer samfunnet og forvandler fremtiden, 2020.

Illustrasjoner: Kart over området; isbjørn, iskanten, arktisk råd, båt i isen